

Kós Károly

„Üzenet azoknak, kik új utakat járnak”

– Régi Kalotaszeg, részletek*

■ [...]

Sokáig gondolkodtam, ha vajjon leírjam-é mindazt, amit most íme leírok mégis. De sokat forgattam régi krónikákat és öreg írásokat, és egyikben, hol régi erdélyi emlékezik elmúlt dolgokról, olvasám, amint következik:

„Kedves maradváink! Ezen régi erdélyi módot és szokást sokat gondolkodtam, ha írjam-é le vagy nem? Végére, hogy maradváink jobban és értelmesebben megérthessék eltökéllém magamban, hogy írjam. Oka pedig ezen írásomnak az, hogy mivel ab anno 1687 az, mely esztendőben az német legelsőbbben bójöve azoltától fogva látom minden esztendőben új új mód avagy az- mind az német mondja: <Náj-módi> vagyon úgy, ahogy mentül inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és cifrább paszományos köntösökre vágyunk és már az atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, hacsak német szakácsunk nincsen és különbnél különbféle drága ételeket nem főz, hogy azért azon időbeli bécsi szokás, az melyben midőn erat vinguissimus vitulus et rarissimus titulus maradváinknál éppen feledékenységre ne menjen, az mi kevés eszembe jut, leírom”.

Ezt olvasván, elhatároztam, hogy leírom. Ha másért nem, hát azért, hogy elteljenek ezek a hosszú téli éjszakák. Ezért hát keresztülvirasztom ezt a telet és írok öreg betűket sárga, avas hártýára. Üzenetet írok nektek új magyarok, én a régi magyar. Írok elmúlt dolgokról, porladó apáink dolgairól nektek, akik csak előre akartok nézni.

Mert ti sok világot bejártatok; sokat láttatok, sokat tanultatok és ezért azt hirdetitek, hogy nálunk semmi sincsen, hogy ezer esztendő alatt apáink csak ittak és verekedtek és választottak, gúnyolódva, gógösen fitymáljátok a mi köves, sovány hegyeinket, mert idegen országokban láttatok gazdag termőföldeket is, minduntalan kikiáltjátok, hogy itt csak pusztult minden, hogy nálunk csak nyomorúság nőtt és szegénység nevelődött és hideg, tudatlan sötétség: én azért mégis hozzátok szólok.

Hozzátok szólok, akik ősmertek minden népek alkotásait, akik tudjátok, hogy milyen barlangban lakott az ősember, milyen sátorban tanyáznak a nomád pásztornépek, akik ősmertek India csudáit, Asszíria, Babilónia és Egyiptom minden repedt tégláját számon tartjátok. Minden vonalat, minden csigácskát és akantusz-levellet, amit valaha görög vagy római művész keze rajzolt és kőfaragó kalapácsütése ütött: ősmertek. A középkor minden szép és torz alkotását, Bizánc misztikus templomaitól a csúcsíves katedrálisokon keresztül hideg Norge fatemplomáig könyv nélkül felsoroltok: akik Teodorik ravennai rompalotájától kezdve Skócia düledező majorjait, minden emberi palotát és kunyhót típusok szerint és egyenként is felsoroltok; hozzátok szólok magyar építészek. Írok nektek arról, amit ti nem tudtok és amit ti letagadtok: apáink, nagyapáink és dédapáink építő munkájáról.

[...]

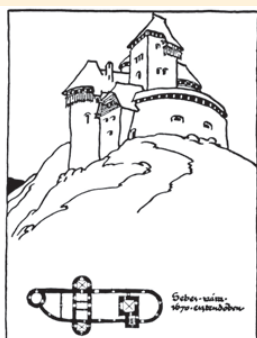
Mikoron Tuhutum nemzetsége Erdélyországát a maga és maradékai számára elfoglalta, akkor itt városnak, sem falunak híre nem volt; de annál több vadvíz, kősziklás hegy és zordon erdőség. Ezért hívták ezt a földet Erdő-elveknek. Lakott föld sem lehetett Székelyföldön kívül, mert különben az akkori népekből csak maradt volna mutatónak bár valaki, mint ahogyan a székely nemzet megmaradott Attila király óta. Nem lakhatta ezt a földet más, mint kunyhóban, sátorban lakó kóborló pásztrok. De Tuhutum nemzetsége sem épített szűkutcájú városokat, hanem szabad és harcossal lovas nemzet lévén, kinn lakozott a hegyek oldalán és a folyóvizek mellett, minden bokor a maga szállásán.

Régi krónikák sem szólanak akkor időből városokról avagy várakról, legfellebb csak templomok és klostrok építéséről István király óta, de azokat nem magyarok építették, hanem idegen németek.

De jöttek telepes szászok és német lovagok. Nagy privilégiumokat nyertek a királytól s ők építették az első városokat és derék kővárakat Erdélyországnak abban a

részében, melyet Királyföldnek neveznek és a Barcán meg a Beszterce és Szamos vize mentén. Így épül egyszerre Brassó-vára, Töröcsvára, Földvára (Marienburg) és a Maros Küküllő mellett sok kerített, bástyás város zegzugos utcákkal, magostetejű, keskenymellű házakkal, tornyos városházakkal. Sok falu is épült folyók mentén, kerített templomokkal; hegyek tetején parasztvárakkal (Rozsnyóvára). Erdélyi annalesekből írtam ki, amint következik:

- A. d. 1142 III. Géza király ajándékozta meg a szászokat nagy privilégiumokkal
- A. d. 1146 Medgyes Erdélyben kezd épülni
- A. d. 1150 Szász-Sebes Erdélyben építtetik
- A. d. 1160 Nagy-Szebent Erdélyben kezdik építeni
- A. d. 1178 Kolozsvár Erdélyben kezd épülni
- A. d. 1198 Segesvár Erdélyben kezd épülni
- A. d. 1200 Szászvárost Erdélyben építik
- A. d. 1203 Brassó Erdélyben kezd épülni
- A. d. 1216 Besztercét Erdélyben kezdik építeni
- A. d. 1239 Enyed Erdélyben építtetik
- A. d. 1300 Fogaras Erdélyben kezd épülni
- A. d. 1455 Torda Erdélyben kezd épülni.

E szerint, lám, először is a szász városok épültek meg; alig 70 esztendő között 8 derék város.

Magyar város csak később épül: Enyed 1239. esztendőben; 60 esztendő múltával Fogaras (1300); ezután másfél száz esztendővel Torda (1455). De Enyed is eredetiben szász város vala.

Hogy a szászok miképpen építettek, azt megmondhatom, mert városaik mai napig megvannak éppen úgy kerített falakkal, sok száz esztendő házakkal, templomokkal, tornyokkal és bástyákkal. És nem hiszem, hogy valótlan szót mondok, ha mondom, hogy bizony ilyenre építették régi időben is városaikat, amilyenek azok ma is. Mert mások azok, mint a magyar városok; és ha magyarok között élnek 700 esztendeje már szász uraimék,

mégis lám, különbözők maradtak az ő házaik, de mások lettek a magyarokéi.

A magyar nem volt városban lakó nép régen. De bizonyára lakott a régi szabad nemes is valahol jobbágyaival együtt. Várat sem igen épített a régi királyokon kívül senki (Székelyföldön még a királynak sem volt szabad építenie), így hát bizonyára tanyán laktak az urak és tágas udvarházakat építettek, mint ahogyan a székely nemesek (primorok) sokáig később is úgy éltek. Ösmerek sok száz esztendő nemesi kúriát szép tölgyfakoronából gerezdbe róva: magas, csúpos szalmafedéllel fedve; ösmerek fenyőboronából rótt zsendelyes-tetejű udvarházakat is (ösmerek kőből rakott falvakat sokat, de ezek mind újabbak), azért hiszem, hogy soha székely avagy magyar nem épített oromfalas avagy éppen favázás-falú házakat, de boronafalat és csúpos fedelet.

Igaz, vannak sok móddal, nagyurak számára épült várak, kastélyok és udvarházak is, melyek másformán épültek, sok móddal, sok tudással, másforma beosztással, idegen észjárással és nem úgy, mint az egyszerű boronaházak, de ezekről mindről tudom, hogy idegen országbeli mesterek építették, vagy ha magyarok is, de idegen példák után. Krónikákból tudom, hogy a fehérvári öreg egyházat és konventet, a kolozsvári klostrot és templomokat, Vajdahunyad pompás várát, de sok-sok más templomot, kastélyt is idegenből hívtak mesterek csinálták, kiket régi királyok, vajdák, zászlósurak avagy főrendek hívtak ide. Ezek nem a mi apáink dolgai hát, de bizonyára tanultak azokból apáink és magyar műveseink, mert meglátszik munkájukon sokszor.

Nem is a szászok építéséről, sem nagyuraink építéséről akarok beszélni, csak arról emlékezem, amit magyarok magyaroknak építettek itten. Mert az magyarul is készült. Szegényebb, városoktól messze lakó nemességünk és parasztjaink építéséről emlékezem.

De éppen ezért kell írnom egyet-mást arról is, ami itt idegenül készült, de amit később az utódok – látván idegen munkának nem nekünk való voltát – magyar művesekkel, magyar észjárással újjól megépítettek avagy átalakítottak.

Így Bethlen Gábor urunk, ki nagyon szeretett építkezni, szépíteni: külső országokból, kivált Olaszországból hozatván mestereket, gyönyörűségeken megépítteté Fejérvárát, Váradot, több más városokkal, várakkal, de I. Rákóczi György látván, hogy az a munka, ha Olaszországban jó is, de Erdélyben rossz, mind fehérvári, mind váradi építéseit Bethlen Gábornak újjól magyar módon építtette.

Ezt a dolgot erdélyi krónikák mondják el, amint következik: „Bethlen Gábor fejedelem akkor az fejedelmi házakat és udvart itt székeshelyén (Fejérvárott) nagy

friss és pompás épülettel megépítvén, kívül olasz fokoson (attika), belül külömbnél-külömb szép kúpírással és mészmetésbeli mesterséges mennyezetekkel megékesítette. És hogy ezen fejedelmi székeshely is ugyan derekas bástyákkal, árkokkal megerősíthetnék, nagy szorgalmatossággal rajta vala és az városnak dél felé való szegelletjén két igen nagy hosszú szárnyas bástyákat téglából meg is építtetett vala árkát is az részről nagyon kihányatván”.

„Ugyanazon Bethlen Gábor fejedelem Várának az dél és napnyugot felől való legnagyobb bástyáját, mely azelőtt palánkkal vala építve fundamentumátúl fogva kővel téglával fölépítteté”.

I. Rákóczi György fejedelem építéséről olvasám a következőket: „Várak várában az sorépületek Bethlen Gábor fejedelemtül olasz fokokra és sűrű csatornákra lévén építtetve, hogy az csatornák minduntalan csorgók s amatt az házakban is sok károk volnának, az olasz fokokat mind lehányatván mind szarufákra és sendely alá vetette azokat. Az fejevári fejedelmi házak, melyek Bethlen fejedelemtül nagy pompás olasz fokokra sűrű csatornákra építtetek vala és noha nagyobbára az csatornák pléhel, ónnal egyben raggattatva és boríttatva volnának, de hogy mégis csorganának s a szép friss drága mennyezetű házakban miattok sok károk volnának az olasz fokokat mind lehányatván, szép magos szarufás cserép alatt való héjjazatokba vetette vala mindenütt.”

Mikoron ezeket olvasám krónikában, eszembe jutott, hogy Istenem, hány tudományos magyar építésznek jó volna ösmernie ezeket a régi építéseket, akkor talán nem volna annyi lapos fedelű ház Magyarországon és annyi attika, de kevesebb volna a nedves fal, beázott mennyezet és egészségtelen lakás. Mert lám, öreg Rákóczi György tudott magyarul építeni ennek előtte 250 esztendővel.

Eltekintve kolozsvári és tordai templomépítésétől, dési hatalmas hidépítésétől, székelyhídi és görgényi vár- és palotaépítésétől, még ideírom egykorú leírását a Rákóczi György által és személyes útmutatásai szerint építtetett fejevári országházának:

„Országgyűlésire csináltatott vala egy nagy öreg palotát, melynek szép üveglakái éjszak felé a belső város piacára hagyatván azon egész öreg palotának külső része alatt tizenkét jó boltok építtetek és minden ajtajokkal, zárjokkal, nagy öreg vasrudjokkal mindenképpen elkészíttetek vala úgy, hogy ha a piac az külső városbúl oda béköltöztetnék is azokban mindenféle áros emberek nagy alkalmatossággal árulhatnának”. (Rákóczi Györgyöt a história fősvény, jó gazdaembernek ösméri, és amint látjuk, az nagyon igaz dolog.)

„Azon országházára ugyanonnan a piacról is az vár harmadik udvarának kapuja felett szép köorsós folyosós grádicson mehetnek fel s azon házbúl által a fejedelem házára minden palotákön általmehetnek vala. Az táblaház ismét mingyárt mellette vala. Az országházában mindkét végöl való egy-egy szegletiben igen nagy öreg szép friss kívül fűtő kemencék építtetek vala úgy, hogy midön az üdö úgy kívánná mindenik felöl befűtthetnek. Mely házban az tanácsurak és táblák számára való asztal és üléshegyek középben helyhezettvén azonkívül vármegyék székelység szászság és városok követeinek helyek elrendeltettek vala. Az házakat szép mesterséges kúpírással megíratta vala”.

Ez volt Erdélyországa első parlament-épülete és egyúttal az első magyarul és magyar mesterek által építtet országháza. Hogy milyen praktikusan gondolkozott a fejedelem magyar esze, azt mutatja a fűtésre való gond és az egész alaprajzi elrendezés gondolata.

De I. Rákóczi György építkezései be is zárják az erdélyi magyarányú magyar-irányú építkezések sorát. 1657-ben II. Rákóczi György szerencsétlen végű lengyelországi királyságkeresése hat esztendeig tartó polgárháborúba keveri a jómódú szabad Erdélyt; és annak a testvérháborúnak sebeiből mai napig sem gyógyultunk ki. Mert azután jön a német invázió: idegen divatok, új áramlatok, nyugoti kultúra és csírájában fojtja meg a már-már megszületett magyar architektúrát.

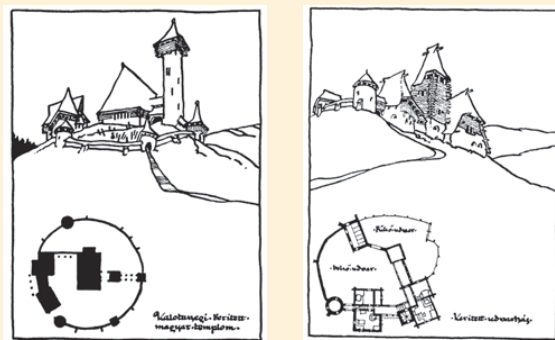
A nemzeti irány azonban nem hal meg; csak visszavonul a városokból, főurak kastélyaiból eldugott völgyekbe, hegyek oldalába, kurtanemesek kúriáiba, bocskoros nemesek portájába és a protestáns magyar jobbgátság falvaiba, templomába. Ott pedig az akkortól kezdődő nyughatatlan, harcos időkben, amikor török és német és kuruc-magyar mind osztzkodni akart ezen a szerencsétlen országon és egymást kergetvén, mindig az erdélyi magyaron ütöttek egyet-egyét; abban a keserves 60-70 esztendőben alakult az erdélyi magyar építés azzá, amilyennek azt ma még látjuk kevészámú megmaradt példából és egykorú leírások nyomán.

[...]

Régi időből még pápisták által idegen mintára építtetve 5 templom maradt meg máig Kalotaszegen: a hunyadi, gyerőmonostori, valkói, kis-kapusi és daróci. Mind csúcsíves stílusban épült templomok, köztük a monostori és valkói kolostor-templom volt. Ez a kettő ma is a legszebb. Ezek mind boltozatosak voltak faragott gyámkövekkel, profilos bordákkal, halhólyagos (tehát késői csúcsíves) ablakokkal, külső támasztópillérekkel. Ilyen formában kerültek a XVII. század magyarjainak kezébe.

Ami templom ezeken kívül volt (és bizonyára volt), már idevaló csinálmány lehetett. Lehetek tölgyfából rótt kis fatemplomaink, amiket zavaros időkben költöztetni lehetett fel a hegyekre: ilyen a XVII. században készült, ma Türebén lévő fatemplom. Voltak kőből épített templomaink is nagyobb völgyi falvakban köríves ablakokkal és ajtókkal, alacsony falakkal, magos, csúpos, sendelyestetővel, iratos famennyezettel, faragott festett oszlopokkal, alátámasztott kórussal, hegyes-sisakos tornyokkal.

Hogy pedig mennyire más észjárás, más gondolkodás vezette a magyar temploma építésekor mint a külső országbeli mestert, avagy a külső országbeli templomokat másoló magyar, látjuk abból, hogy ezeken a kálvinista időben épült templomokon tipikusan jelenik meg a bejáró-eresz, tipikus a félköríves nyílás, festett famennyezet, csúpos fedél (sohasem oromfalas nyeregfedél) és a templom mellé épített tornácos harangláb. A templomtesthez szorosan hozzáépített kőtorony újabb csinálmány, illetőleg idegen utánezat; eredetileg a magyar haranglábát épített kőből, még gyakrabban (aljáig sendellyel borítván azt) fából.

[...]

Megtanult templomvárakat és kerített udvarházakat építeni, megtanult a maga eszétől és az itteni várak mintájára támfalakat, bástyákat, tornyokat, védelmi kapukat csinálni. Elpusztult templomait így építette újra az új viszonyoknak megfelelően, megtartotta a régi el nem pusztult részeket, de pótolta a hiányokat a maga esze szerint. Vastag és alacsony falakat épített, a boltozott mennyezet helyett egyenes festett famennyezetet csinált; az összeomlott torony helyébe zömök, ölesfalú bástyaszerűt emelt, vagy a templomtól elválasztott karcsú haranglábát; torony vagy harangláb tetejére merészen hegyes sisak alá pedig most már mindig falból kiugró körüljáró tornác került fegyelmező őr számára, és védelmező puskások részére. A templom ablakait és ajtóit köríves boltövvel borította; és az egész templomteremre lehetőleg egyetlenegy

magos sendelyes sátorfedeleket rakott, melynek kötőgerendára akasztotta a színesen festett kazettás mennyezetet; a festett karzatot iratos tölgyfa oszlopokkal támasztotta meg. A templom körüli cintermet pillérekkel sűrűn megtámasztott kőfallal övezte; a bejáró kapukat tornácos bástyák alá építette úgy, hogy minden bástya alá külső és belső ajtó is került, melyeket szükség esetén egy, a falban szemben egymással hagyott lyukakba dugott gerendával el is lehetett torlaszolni. És mindezt megcsinálta magyarul, belevitte a középkor kőarchitektúrájába a maga ősi anyagát: a fát, reátette a maga díszítőformáit: a maga virító, vidám színeit, a maga egész szívét-lelkét.

De idefrok egy akkori templom építésről való egykorú feljegyzést:

„Az templomot is környékbeli emberek segedelmeikkel rendben megépítők vala. Szegény község is parancsolás nélkül nagy sokasággal jó munkára féltében hallván, hogy az fejedelem haddal jöne és az tatárság is készül újra bé Havasalföldéből. Először az cinterem palánkját állítottuk derekason kőből és erősítettük támogató falakkal s lövőlyukakat hagyván sendellyel fedjük vala. Két udvart szakasztánk egyikét cinteremnek s egyet prédikátornak külön-külön közbül fonott palánkkal jól megsároznán kövekkel bérakván. Két derék bástyát is kaput ejtvén alattok feljül pengig tornácot és templom tornyától (kit külön építettünk vala) külső kapuig fedeles tornáccal építők. Templom falát pedig mivelhogy erőssen nyiladozott: támogató falakkal erőssen megépítők. Új palánk mellé ki észak felől vagyon leveles szint csináltunk, az sokaságnak esső ellen valót. Két derék boronaházat is raktunk gabonának s szalonnának valókat”.

Hogy akkoriban udvarházat miképpen építettek, azt ide írom egy akkoriból való memoriálé szerint: „A. d. 1659 kezdettem csináltatni az szakai hodályt esztánai ácschal Bot Jánossal. Az régi házát frissen sendelyeztetém és tornácot csináltattam hozzája. Fiamnak pedig új házát építettünk derék boronákból kőfundamentummal, régi és új ház közé pedig derék vigyázó tornyot tornáccal ugyancsak boronákkal... Vagyon régi hodályos-házban pitvar és ház az falu felé aki volt, új házban pedig tornác végiben palotás ház és pitvar meg kamara. Ezt pengig nagy szorgalmatossággal és jó mesteriséggel derekassan megcsinálók úgy, hogy mostan párja alig volna az környékünkön valók közzül. Mert az palotán fejjül emeletesen két ház vagyon tornáccal napkelet felé vendégeknek hálásra való házak, és az palota menynegetetét öreg gerendákkal és tölgyfából való mestergerendával csinálók úgy, hogy az mestergerendát is iratos oszloppal ügyesen megtámogattuk. Az felső házakba pedig kétfelől tölgyfába fogott

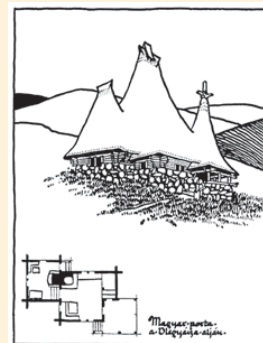
grádicson mehetnek fel a grádic alatt és penig dufla kapu közé kimehetnek. Felső házakból kapu felett való tornáccon mehetnek az kerek toronyba, akit út felé raktunk kőből; kőröskörnyűl lövőlyukakra és vártákra; fejül is fedél alatt puskás embereknek való helyekkel. Azon kerek bástyatoronytól penig az öreg kőistállóig újból rakattam kőkeretet sok gondnal, onnan az régi csúrig új kaput hagyattam az palánkon, akit belülről szükségnek idején földdel behánni lehessen. Csűrt megtámasztattam és az színhez külről palánkot állaték fonatám sároztatám gyorsasággal. Külső udvar palánkját is felállattam fonatám sároztatám, de csak fonott kaput csináltattam hozzá.”

Ebből és megmaradt régi lakóépületekből megkonstruálhatom a kalotaszegi kurtanemesi udvarház alaprajzát: földolog a pitvar, ez az első helyiség; régen nemesnek, jobbagynak fő lakóhelyisége, ebédlője, társalgója, konyhája, sokszor hálószobája is. Itt áll a nagy sütőkemence avagy füles-kemence, vagy egyszerű nyitott tűzhely, néha mázas cseréppel: kályhával kirakott cserépes-kemence. Itt ebédel a család, ha nincs mezei munkán, itt fogadja ösmerőseit, ha átjönnek egy szóra, vagy estebéd utáni csendes beszélgetésre. Valamikor ez lehetett a ház egyetlen helyisége; megfelel az ó-angol hallnak, de viszont lényegesen különbözik is attól... A pitvarból nyílik egy, esetleg két szoba: az elsőház és a hátulsó ház. Az első ház (nagyobb nemeseknél: palota) a ház díszhelyisége; egyszersmind a szülők hálószobája. Itt hálnak el mint új házasok. Itt fogadják az előkelő vendéget; ezt adják át vendégszobául annak, akit megtisztel a gazda. Berendezése ugyanaz parasztnál, kisenemesnél: belső szegelletben kályhás-kemence, amit gyakran a pitvarból fűtöttek esetleg úgy, hogy télen együtt fűlt a pitvar főzőkemencéjével, nyáron viszont elrekeszthető volt a tüze (magyar találmányú középponti fűtés) a másik oldalon a kiskertre nyíló ablakok alatti szegelletben padláda előtt áll az asztal; a kemence oldalán lévő külső másik szegelletben a nagy tornyos ágy (nem: Bett, hanem: Bettstatt); ágy és kemence között pad. A szoba negyedik szegletében pohárszék, ha nincsen gyontáros láda és szelletéka a falon. Körül a falon tálas. Ünnepkor vagy vendégség alkalmával a szobán keresztül a menynyezet alatt iratos rudat húzott az asszony, erre akasztotta a rúdra való varrottast. (Akárcsak a svéd, norvég házban.) Ha volt hátulsó ház, akkor az az öregek számára való helyiség, amikor az első házat elfoglalja az új házas pár. Fontos alkotórésze a háznak az eresz, ami előszobát pótol, illetőleg megnagyobbította a pitvart; és csak a legszegényebb embereknél is maradt el. Ez bővült később oszlopos tornáccal is, mely néha az eresz mindkét oldalán az épület egész hosszú oldalát, sőt néha elejét is

köríti. Újabban az eresz verandává alakult át legtöbb helyütt... A ház fedele alá került ezenkívül egy kamara is...

Előkelőbb, gazdagabb nemeseknél a pitvar két helyiséggé válik: ebédlő-palota és konyha; ezek mellett hálószobák és vendégszobák alkotják a ház lényegét. Ha a talaj egyenlensége miatt emeletet kapott a ház egy része, ami gyakran előfordult, akkor a földszinten volt egy konyha és kamra, az emeleten megmaradt a pitvar és elsőház meg hátulsó ház. Építettek olyan házat is, hogy alul volt a lakás, fejül pedig másik lakás a fiataloknak, vagy valami közel atyafinak, vagy pedig az emeleten csak vendégszobák voltak és talán kamara is. De az mindig úgy volt, hogy emeletes ház földszintjén voltak a főhelyiségek, itt lakott a ház fő ura, akié a telek is, aki parancsol a házban.

A ház bútorozására vonatkozólag hadd szólaljon meg újból egy régi erdélyi krónikás, aki az erdélyi nemesség régi szokásait, életét írta meg: „Kerek asztalnak pedig híre sem vala, hanem négyszegletű asztal vala az embereknek az eleinél, olyan volt, hogy mind alól mind feljül kihúzhatták az mint a vendég jött. Ha annyi vendég jött

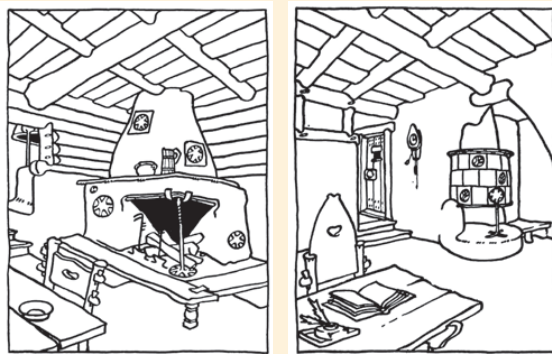

volt, hogy annál el nem tért toldást tettek az asztalhoz. Az asztal az fal mellett állott: belül az fal mellett bélelt padok voltak kül pedig karosszékek...” „... Tálaló nem volt az fejedelemnél sem az ételt a konyhából hozták egyenessel. De pohárszék volt a házban, kisebb nemeségnél egy, de nagyuraknál több is. Pohárszéken állottak az aranyos-virágos fedeles kupák, ezüst poharak, ezüst sellegek; aztán az nagy hólyagos ezüstös, aranyos-kupák. Lakodalomkor ott állottanak az ezüstös mosdókorsók és mosdómedencék is, amit étkezéskor használtak körülhordván az vendégeknek. Pohárszéken állottanak az segesvári ejteles viasszas kupák, járai hólyagos csuprok is az alábbvalóknál... Gazdagoknál ezüst gyertyatartó, ezüst sőtartó állott az asztalon, szegénynél írott fából való gyertyatartó és fából való sőtartó... .. Ön tárgyér igen ritka volt, mindinkább fatángyérrel ettenek...

... Őn tárgyából ettenek még az nagyuraknál is, mert az egy fedelemen kívül senkinek ezüst tálból szabad nem volt ennie... .. Az nagyjánál az embereknek ezüst mosdókorsó volt s ezüst medence; az alávalóknál vagy réz vagy ón, de medence nem volt... .. Kést, kalánt nem adtak asztalra, azt férfi asszony magával hordta.”

Halovány képét adom itt a kalotaszegi nemesember házában, de azért, ha homályosan is, látni vélem benne az egykori lakóház körvonalait. Bizonyosnak látom, hogy a tipikus vidéki magyar lakóház csírája megvolt már, de későbbi szerencsétlenségek, idegen hatások, idegen befolyás és idegen fejlettebb kultúra majmolása megakasztotta tovább való fejlődését.

Összehasonlítva azt idegen nemzetek nemzeti háztípusaival, következőket merem mondani: Az angol, norvég, svéd ház csírája és mai napig középpontja a hall. Ez egy, a fedélszék is magában foglaló tágas, nagyarányú helyiség. De ez a hall mindjárt fejlődése kezdetén két részből áll: a ház ura és előkelő vendégei részére fenntartott magosított részből és a kíséret, cselédség részére hagyott nagyobb, alacsonyabb padlójú részből. Közül állott a nyitott tűzhely... A német ház alapja a Flur Tenne vagy Diele, mely szintén magában foglalja a fedélszéket sokszor. E körül helyezkednek el a hálószobák illetőleg hálókamarák, melyeket eredetileg csak kis deszkafalaccakkal rekesztettek el egymástól és a közös helyiségtől. A német lakóház fedele azonban e lakóhelyiségek mellett az istállókat, színeket, pajtákát, ólakat is borította, mely utóbbiak szorosan kapcsolódtak az emberek tartózkodó és hálóhelyiségeihez.

Külső képe úgy az angol-normann, mint a német-germán háznak meglehetősen ugyanaz: téglalakú alaprajz fölül nyeregfedél került kétoldalt orommal. A fedélszék szarufái az oromfaltól oromfalig nyúló vízszintes gerendákon fekszenek: így lehetővé váltott a fedélszék terével egyesített magos hall kiképzése. Oldalablakok hiányá-

ban a világítást is a fedélszék borításának egy négyszögletes helyen való egyszerű kihagyása által kapott a hall.

A magyar ház középpontja a pitvar, melynek külső fele fölül (pitvar világossága) vízszintes gerendás mennyezet borul, belső fele a nagy tűzhely helye fölött nyitott a fedélszék (fűstház), a füst elvezethetése céljából. De a fedelet, a magyar a fűstházról mint technikai megoldástól eltekintve, sohasem kapcsolta lakóházába, és állatját sem rakta soha lakóháza fedele alá. A magyar ház csúpos fedelet kapott szemben a germánok nyeregfedével. A magyar ház fedele meredek volt (technikai okokból, hogy a hó, eső be ne áztassa a szalmát), a germán házé lapos. Később a germán népek közül az angolok, németek, hollandusok, de a román népek közül is a franciák a csúcsíves stílussal átvették a favázás építést és a meredek oromfalat, ami egyúttal a manzardhelyiségek elhelyezését tette lehetővé... A magyar tanult a szászok útján gótikus formákat, szerkezetet is, de sem a favázat, sem az oromfalat nem fogadta el, sem padlástérbe nem épített lakást.

Végül, ha összehasonlítjuk a magyar lakóházat a külföldi nemzetek lakóházaival, építőanyag szempontjából (és ez fontos, mert az anyag fejleszti ki a díszítést, szerkesztést és befolyásolja, megszabja a fejlődést), akkor a következő eredményre jutunk:

A tőlünk napkeletre, valamint északra lakó népek, különösen a szlávok és a velők együtt avagy szomszédságukban lakó finnek, ugor, kaukázusi, turáni fajú törzsek, de a norvégek és svédek is boronaházakat építettek és ahol szükséges volt, nyerskővet alkalmaztak; a germánok, északi franciák és angolok kedvelt építőanyaga a téglal, kisebb mértékben a fa, a követ is faragva szeretik inkább alkalmazni; olaszok, spanyolok, délfranciák téglával, faragott kővel szeretnek építeni, de a téglafalat fehérre meszelik be, nyerstéglát, mint a germánok, nem szeretnek mutatni, favázat nem alkalmaznak egyáltalában, a fát kerülik.

Mi erdélyi magyarok a boronaeépítést fogadtuk magunkénak, ahol szükséges, nyerskővel dolgozunk.

Ami keveset tudok apáink építéséről, elmondottam. Azért, hogy lássa, aki akarja, hogy mit csináltak ők másképpen, mint más nemzetek, hogy apáink másképpen éltek, másképpen laktak, másképpen építettek mint mások. Hogy tehát a mi apáink nemcsak a maguk eszével gondolkoztak, de a maguk esze szerint éltek, és dolgoztak is. És talán-talán nem is olyan rosszul.

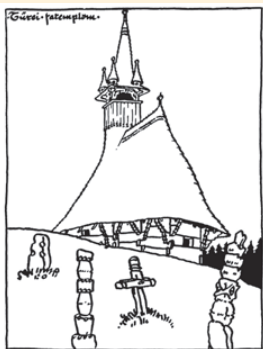
De ez régen volt. És ma nincsen így már.

[...]

A mi históriáink: a mi temetőink. És nincsen ilyen gyönyörű temetője senki más nemzetnek. Históriaja sem...

A mi temetőink nem bús-bánatos halotti-házak, a mi temetőink nem halálra emlékeztetők, nem néznek az élőkre, gödrös halotti szemmel. A mi temetőink nem hirdetnek elmúlást, de életet, örökkévalót. A mi vénséges domboldali kálvinista temetőink.

És nincsen a világnak olyan vidám temetője, mint a miénkek. Az egész havasán ott a legtöbb tarka virág és ott kaszálódik a legkövérebb széna. A cintermekben. Az udvarházak mellett öreg fekete fenyők állanak avagy hosszú, komoly jegenyék, az udvarra hársat ültetünk vagy eperfát, de a cinterembe gyümölcsfát, csupa-csupa termő nemes gyümölcsfát. Amikor a temető virágzik: ez a legszebb kertje a világnak, fehér és rózsaszínű minden fa, mintha hó lepné és véges-végig az egész cinterem földje csupa-csupa hófehér és rózsaszínű szagos virágszirom. Mintha minden ott nyugovó örökember feljárna május végén nászt ülni, mámoros illatosan, hajnalos menyekzöt...

Halottaink fejéhez nem állítunk komoly keresztet, sem rideg márványt, mi, régi harcos pogány unokák: csilagos, buzogányos fejfát tűzünk halottunk dombjára: selyem-lobogókat szűzek sírjára, tollbokrétákat gyermekek fejéhez. És ahány fejfa: mind színesre festődik: szelíd pávakékkel és csattanó pirossal íródik a faragott hím. És nem írjuk a fejfára hogy: meghalt ekkor s ekkor; de komoly, öreg betűkkel rárovódik az ősi írás: „Itt várja Jézussát...”. A mi temetőinknél nincsen vidámabb kertje az Úristennek. A mi temetőinkbe nem halni mennek az emberek, csak stációt tartanak, csak várják az eljövendő Jézust...

Ezért nem félünk mi a haláltól. Ezért adtuk neki legszebb kertünket. Mert magunknak adtuk azt és mindazoknak, akik a miénkek ott alatt... Az ő csontjuktól a mi számunkra virág virágzik és gyümölcsözik a fa. Velük beszélgetünk, ha fejfáik között járunk...

[...]

Valamikor pedig én is elindultam, hogy új utakat járjak, hogy legyen valaki, s aztán mentem, kerestem, vágtam a sűrűt addig-addig, amíg csak lám, újra itt vagyok. Itt a nagy hegyek között, apám hímes fejfái között, s folytatottam ott, ahol ők abbanhagyták. De erős a hitem, hogy így van az jól.

Mert azt tanultam, mindenütt azt láttam minden nagy nyugati nemzetnél, hogy az apák dolgát folytatják az utódok. Még ha az nem a legjobb, nem is a legszebb volna is; ha nem is volna olyan tökéletes az, mint egy másik nemzet hasonló alkotása. Mert az övék ez. Az angolok nemzeti házépítése nem az olasz ház, sem a francia palota utánzása, hanem unokája az együgyű angolszász manornak, vagy fia a skót toronyháznak, és édes testvére az angol falusi parasztháznak. De a nekünk talán kopasznak, sőt dísztelennek, mogorvának látszó dán és hollandi téglaházak sem egyebek, mint a puritán ősök puritán utódai. Ugyanezt látjuk északon és délen minden olyan nemzetnél, akihez mi tanulni járunk, hogy hazajöve lebecsülhessünk mindent, ami a miénk. Merthogy itthon nincsen készen akkora kultúra, akkora művészet, mint amilyent – hozhatunk könnyen készen – külföldről. Mert nekünk azt előbb csinálnunk kellene. Mert össze kellene szednünk nagy fáradsággal az ország minden részéből a széjjelszórt köveket, hogy azokkal a magunk képére építhessünk. És ehhez hit is kellene és vak fanatizmus is. És rettenetesen sok munka.

Igaz, hogy akkor aztán a magunk gúnyjába öltözhetnénk...

De könnyebb úgyé, sokkal könnyebb idegen kultúrák levetett vagy kölcsönkért ruháiban feszíteni és kacagni és gúnyolni és lenézni és szidni mindent, ami a miénk – de daróc csak még.

Tudom, hogy minket, napkeleti magyar hegyeket járókat csak kacagnak, csak lenéznek ezért. Tudom, hogy a mi apáinkban hívó munkásságunkkal sohasem érhetjük el azt, amit az idegen ruhákat viselők játszva elérhetnek nálunk: a sikert. Mert apáink daróca nem úri viselet az új magyaroknál; mivel az ő idegenből kikölcsönzött ruháinkban nincsen olyan. De boltban sem árulják. És fáradságos dolog a hegyi utakat kutatva bejárni, hogy darócot szerezhessünk; és hinni abban igaz hittel, hogy az az igazi ruhánk; hogy abból lesz még udvarképes posztó is. Hát akkor mi jogon legyen udvarképes az ilyen ruha? Hát nem egyszerűbb akkor felvenni az angol posztót, francia selymet, német vásznat?

De bizony egyszerűbb. Az készen van. Csak ügyesen kell feldolgozni. Egy kis sujtást reá; egy kevéske sinórt is;

avagy sok-sok sujtást és sinórt. Hadd káprázzék a szegény magyar daróchoz szokott szeme az ilyen magyar gúnyától. Így lehet dicsőséget szerezni, hírt, nevet, mindent. Így lesz az emberből nemzeti művész. És kacagni való, aki szegény, ügyefogyott ősök együgyű munkáin rágódik bizó hittel. Lenézni való, aki többre tartja az apától öröklött szegényes juszt, mint a mástól kölcsönzött kész pompát. Kacagni való az, aki nem akar idegen uraságoktól levetett kultúrával élni.

Hát mi ilyen félretenni való emberek vagyunk. Mind mi kalotaszegi magyarok. De régi idők óta nálunk csak a cigány és talán valami városi salak emberek viselik nálunk a másoktól levetett ruhát, de a legszegényebb parasztember fel nem venné magára azt a világ minden kincséért sem. Szégyennek tartaná azt mindenki. Mert a szegénység nem szégyen; sem a szegényes kultúra. Hanem a kolduspénz: a kölcsönkért kultúra. Az szégyen és kulturátlanság...

Ezért jöttem vissza én a hegyek közé. A szegénységbe, a pusztulásba: a köves, nehéz utat ezért járom én. Mert ez a mienk, az enyém. Apáim öröksége, ehhez jussom van.

[...]

De lesznek, akik utának jönnek: az én maradékaim. Amikor én már elpihentem, erős, ifjú lábakkal nyomomba lépnek ők. És nem szállanak le a hegyről, hogy láncos rabjai legyenek hírnek, dicsőségnek és idegen kultúrának. Mert erősek lesznek. Hatalmasak és magyarok. És szerezni fognak, építeni fognak, és gyermekeik lesznek és unokáik. És boldogok lesznek...

... Az én lábam nyomát pedig eltemetheti a hó, de síromon soha se lesz korhadat a fejfa, de a felém boruló domb virágos lesz mindig, tudom. És emlegetni fognak engem is, apáimat is, az én véreim: unokáim unokái, mint aho-

gyan én is megemlékezem nagyapáim, dédapáim, ükeim és őseim dolgairól. Inni fogják a bort, mint én, pipázni fognak és járni fogják az erdőt és a hegyeket, ahol az én lábam taposott egykoron és nyugodni fognak mellettem majdan egyszer. Az én munkámat folytatják ők és az én életem örökkévaló lesz bennük.

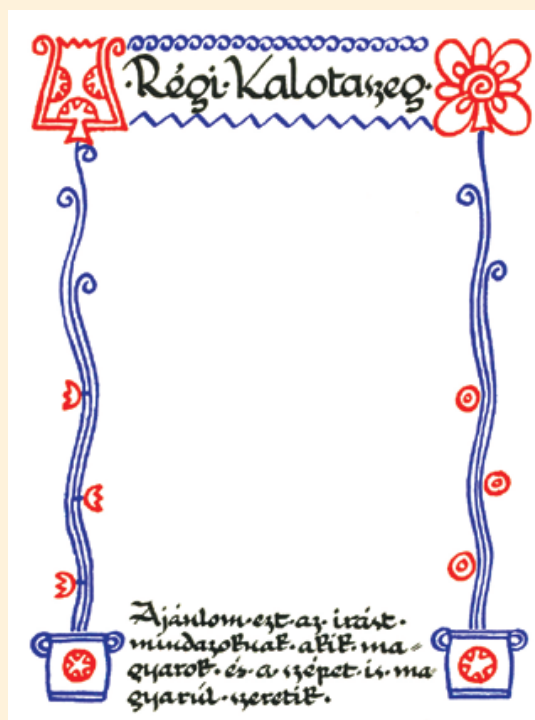
Mert én itthon maradtam.

Mert én csak folytatása akarok lenni apáimnak és munkám folytatása az ő munkájuknak.

Ezért.

Készült ez a kis könyv Isten segédelmével 1910–1911 esztendőben téli időben.

Kós Károly

A nádtollal írt Régi Kalotaszeg a Magyar Iparművészet XIV. évfolyamának 1911/5. számában jelent meg.